

УДК 349.6:639.2/.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.37>

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ РИБОГОСПОДАРСЬКИХ ПОТРЕБ

Коломійцева Д.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного та аграрного права,

НН інституту права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4495-2532

e-mail: diana.landlawyer@gmail.com

Саркісова Т.Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного та аграрного права,

НН інститут права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ORCID: 0000-0001-7850-0484

e-mail: tamrikos@ukr.net

Носік Ю.В.,

доцент кафедри інтелектуальної власності,

НН інститут права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ORCID: 0000-0002-3608-2955

e-mail: vnosik@ukr.net

Коломійцева Д.М., Саркісова Т.Б., Носік Ю.В. Науково-практичні аспекти правового регулювання використання природних ресурсів для рибогосподарських потреб.

Вказується, раціональне природокористування є нагальним пріоритетом як для України, так і для всієї світової спільноти. Рибогосподарська галузь, що демонструє стрімкий розвиток серед харчових виробництв і потенційно може негативно впливати на екологічний стан природних ресурсів та екосистем, потребує запровадження спеціального правового режиму використання природних ресурсів. Ефективне правове регулювання використання водних біоресурсів, водних об'єктів та земель водного фонду виступає ключовим фактором, який одночасно сприяє сталому розвитку і продовольчій безпеці, а також забезпечує баланс між публічними та приватними інтересами суб'єктів рибного господарства та правову визначеність їхнього правового статусу.

В статті висвітлюються підходи щодо наукового тлумачення і системного застосування законів України «Про аквакультуру», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», ВК України, ЗК України у правовідносинах із захисту суб'єктивних прав на спеціальне використання водних об'єктів, водних біоресурсів та земель водного фонду в процесі рибогосподарської діяльності. Наголошується, що зазначене право реалізується на перетині аграрних та природоресурсних правовідносин з метою забезпечення сталого розвитку та раціонального використання природних ресурсів, а також збалансованості публічних і приватних інтересів.

В результаті проведеного аналізу сформовано висновки, що зазначені правовідносини за своєю юридичною природою є комплексними приватно-публічними відносинами. Крім того, підкреслюється необхідність чіткого розмежування правосуб'єктності суб'єктів рибного господарства задля забезпечення принципу правової визначеності при реалізації права спеціального використання природних ресурсів суб'єктами рибного господарства. В свою чергу визначення змісту

правосуб'єктності та правового режиму використання природних ресурсів залежить, передусім, від виду господарської діяльності з використання рибогосподарських водних об'єктів та водних біоресурсів: аквакультура (рибництво) чи промислове рибальство (промисел), а також вид та функціональне призначення водного об'єкту, де ця діяльність здійснюється.

Ключові слова: суб'єкт рибного господарства, користувач водних біоресурсів, аквакультура, промислове рибальство, право спеціального використання водних об'єктів, водних біоресурсів, земель водного фонду.

Kolomiytseva D.M., Sarkisova T.B., Nosik Y.V. Scientific and practical aspects of legal regulation of the use of natural resources for fishery needs.

It is indicated that rational nature management is an urgent priority for both Ukraine and the entire world community. The fishery industry, which demonstrates rapid development among food production and can potentially negatively affect the ecological state of natural resources and ecosystems, requires the introduction of a special legal regime for the use of natural resources. Effective legal regulation of the use of aquatic bioresources, water bodies and water fund lands is a key factor that simultaneously contributes to sustainable development and food security, and also ensures a balance between public and private interests of fishery entities and legal certainty of their legal status.

The article highlights approaches to the scientific interpretation and systematic application of the laws of Ukraine «On Aquaculture», «On Fisheries, Industrial Fishing and Protection of Aquatic Bioresources», the Law of Ukraine, the Law of Ukraine on the Protection of Subjective Rights to the Special Use of Water Bodies, Aquatic Bioresources and Land of the Water Fund in the Process of Fisheries Activity. It is emphasized that the specified right is implemented at the intersection of agrarian and natural resource legal relations in order to ensure sustainable development and rational use of natural resources, as well as a balance of public and private interests. As a result of the analysis, conclusions were drawn that the specified legal relations are, by their legal nature, complex private-public relations. In addition, the need for a clear delimitation of the legal personality of fishery entities is emphasized in order to ensure the principle of legal certainty in the exercise of the right to special use of natural resources by fishery entities. In turn, the definition of the content of legal personality and the legal regime for the use of natural resources depends, first of all, on the type of economic activity using fishery water bodies and aquatic bioresources: aquaculture (fish farming) or industrial fishing (fishery), as well as the type and functional purpose of the water body where this activity is carried out.

Key words: fishery entity, user of aquatic bioresources, aquaculture, industrial fishing, the right to special use of water bodies, aquatic bioresources, water fund lands.

Постановка проблеми. Сьогодні на порядку денному як України, так і міжнародного співтовариства стоїть проблема забезпечення раціонального використання природних ресурсів. Рибне господарство як одна з найбільш швидкозростаючих галузей харчового виробництва, що потенційно здатна негативно впливати на якісний стан природних ресурсів та екосистеми в цілому, передбачає особливий правовий режим використання природних ресурсів. Належна правова регламентація впорядкування використання водних біоресурсів, водних об'єктів та земель водного фонду є важливим чинником, з одного боку, забезпечення сталого розвитку та продовольчої безпеки, з іншого – забезпечення балансу публічних і приватних інтересів суб'єктів рибного господарства та правової визначеності їх правосуб'єктності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика питання охорони та використання водних об'єктів та земель під водними об'єктами, що використовуються для здійснення рибогосподарської діяльності належить до числа активно досліджуваних у доктрині права України. Помітним внеском у її розроблення є праці таких науковців як Т.О. Коваленко, С.В. Кругового, С.І. Марченко, Т. Оверковської, Л.О. Святченко, Р.І. Шабанов, Ю.В. Шовкун та інші. В Україні захищено і низку дисертацій, присвячених дослідженню окремих аспектів заявленої проблематики: правові засади використання та охорони водопокритих земельних ділянок для риборозведення (Чепак, 2019 р.); правове регулювання рибництва в Україні (Шовкун, 2016 р.).

Актуальність теми дослідження. В той же час, незважаючи на позначену доктринальну активність, практика правозастосування свідчить про необхідність вироблення чіткої та уніфікованої позиції щодо реалізації права спеціального використання природних ресурсів суб'єктами рибного господарства та порядку їх використання

Зокрема, аналіз судової практики, яка сформована у справах, що здебільшого порушені за позовами прокурорів в інтересах держави до підприємств, які при здійсненні рибогосподарської діяльності опосередковано використовують водний об'єкт через вилов водних біоресурсів, свідчить про відсутність однозначної позиції Верховного Суду у подібних справах.

Так у постановах Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 21.03.2019 у справі № 923/213/18, від 06.10.2021 у справі № 914/1326/16, від 05.01.2022 у справі № 908/2153/20 зроблено висновки про те, що законодавець окремими об'єктами користування вважає рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), землі водного фонду та водні біоресурси. При цьому, можливості використання водних біоресурсів без обов'язкового отримання в користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), а також земель під цими об'єктами, за позицією Верховного Суду, чинним законодавством не передбачена.

Іншу позицію займає Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, яка викладена у постанові від 23.11.2018 справи № 806/449/15. В цій справі Верховний Суд підтримав висновки судів першої та апеляційної інстанцій відносно того, що діюче законодавство у галузі охорони, використання та відтворення водних біоресурсів не містить норм, які б зобов'язували користувача водних біоресурсів, який здійснює рибальство мати правостановлюючі документи на рибогосподарський водний об'єкт для здійснення спеціального використання водних біоресурсів.

Відтак, **метою цієї статті** є аналіз правових засад спеціального використання суб'єктами рибного господарства водних об'єктів, водних біоресурсів та земель водного фонду в процесі рибогосподарської діяльності, формування науково-практичних підходів їх тлумачення задля забезпечення принципу правової визначеності та коректного формування практики правозастосування, науково-правового дослідження питання необхідності укладання окремого договору оренди водного об'єкта та земельної ділянки під ним для здійснення фізичними та юридичними особами спеціального використання водних біоресурсів у водних об'єктах державної та комунальної власності.

Методи дослідження. При здійсненні дослідження авторами були використані загальнонаукові методи *аналізу і синтезу, індукції і дедукції* при опрацюванні судової практики та формуванні основних складових дослідження. *Метод тлумачення нормативно-правових актів* використано для аналізу та розкриття змісту нормативних правових актів за предметом дослідження. *Метод узагальнення умовиводу* використано для формування науково-практичних висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Здійснення рибогосподарської діяльності суб'єктами рибного господарства передбачає використання водних живих ресурсів у водних об'єктах, що знаходяться на відповідних земельних ділянках і нерозривно з ними пов'язані. У зв'язку з цим норми щодо використання та охорони цих ресурсів знайшли своє відображення у водному та земельному законодавстві, а також у законодавстві про рибне господарство та аквакультуру.

У цьому зв'язку важливими чинниками, які безпосередньо впливають на визначення правового режиму водних біоресурсів, є функціональне призначення рибогосподарських водних об'єктів, а також акваторії об'єктів водного фонду, земель водного фонду, особливості здійснення та правового регулювання таких видів господарської діяльності з використання рибогосподарських водних об'єктів та водних біоресурсів, як *аквакультура (рибництво)* та *промислове рибальство (промисел)*.

За законом України «Про аквакультуру» *аквакультура (рибництво)* визначається як сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-плеємної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

Відповідно до закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» *промислове рибальство (промисел)* – є видом спеціального використання водних біоресурсів (вилучення, приймання, переробка, зберігання, транспортування тощо, у тому числі постачання палива, води, тари, продовольства для функціонування риболовних суден та їх екіпажів) у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), у тому числі у водах, що знаходяться за межами юрисдикції України.

Водночас, за цим же законом *водними біоресурсами (водними біологічними ресурсами)* є сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді, а саме: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, водорості та інші водні рослини.

Порівняльний аналіз норм названих законів України показує, що правова природа *аквакультури (рибництва)* як виду господарської діяльності полягає у риборозведенні та наданні рекреаційних послуг, а правова сутність *промислового рибальства (промисла)* полягає у законодавчо забезпеченій можливості вилову (вилучення) водних біоресурсів, їх приймання, переробка, зберігання, транспортування тощо і має розглядатися як окремий від аквакультури вид господарської діяльності, а відтак суспільні відносини, що виникають у цих видах господарської діяльності суб'єктів, мають диференційоване правове регулювання.

Діяльність у сфері аквакультури є предметом аграрно-правового регулювання і не належить до спеціального використання водних біоресурсів на праві спеціального природокористування.

Науковий аналіз Закону України «Про аквакультуру» дозволяє зробити висновок, що для цілей аквакультури (*тобто для риборозведення та надання рекреаційних послуг*) суб'єкту аквакультури надаються в оренду рибогосподарські водні об'єкти, частини рибогосподарських водних об'єктів, рибогосподарські технологічні водойми, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України з обов'язковим додержанням таких нормативно-правових вимог:

- при використанні суб'єктом аквакультури для цілей аквакультури *рибогосподарського водного об'єкту*, до якого відноситься водосховища, оренда рибогосподарського водного об'єкту має здійснюватися з одночасним оформленням права оренди земельної ділянки під водним об'єктом, за умови обов'язкової наявності паспорта водного об'єкта. Виключенням з цього правила є використання для рибогосподарських потреб *водосховищ комплексного призначення*, тобто водосховищ, які відповідно до паспорта використовуються для двох і більше цілей (крім рекреаційних). Відповідно до ч. 1 ст. 51 Водного кодексу України водосховища комплексного призначення не передаються в оренду для рибогосподарських потреб, право оренди землі під водосховищами комплексного призначення оформленню не підлягає;

- відповідно до ст. 51 Водного кодексу України, у разі використання для потреб аквакультури *частини рибогосподарського водного об'єкта*, має бути оформлено право оренди на частину рибогосподарського водного об'єкта лише у випадку розміщення плавучих рибницьких садків. При цьому, земельна ділянка під частиною рибогосподарського водного об'єкта не відводиться та в оренду не передається;

- при використанні *рибогосподарської технологічної водойми*, така водойма надається в оренду суб'єкту аквакультури разом з земельною ділянкою під водою (водним простором);

- стосовно акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, акваторію територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, то такі акваторії надаються в користування на умовах оренди без відведення земельної ділянки водного фонду під водою (водним простором), відповідно право на землю під акваторією не оформлюється.

Таким чином на суб'єкта аквакультури, який здійснює господарську діяльність в сфері *риборозведення та надання рекреаційних послуг* покладається обов'язок набуття права оренди на водні об'єкти та земельні ділянки під ними у випадках та обсязі, що визначений Законом України «Про аквакультуру» та Водним кодексом України.

В свою чергу, *промислове рибальство* як вид господарської діяльності, який регулюється Законом України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», не передбачає використання суб'єктом, який здійснює цей вид господарської діяльності, водного об'єкту, до якого, в тому числі, відноситься водосховище комплексного призначення. Натомість такий вид господарської діяльності передбачає *спеціальне використання водних біоресурсів*, тобто вилучення, приймання, переробку, зберігання, транспортування сукупності водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді і базується на здійсненні права на спеціальне природокористування після одержання дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у межах ліміту спеціального використання водних біоресурсів з обов'язковим додержанням режиму рибогосподарської експлуатації водного об'єкта.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» виключно законами, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, встановлюються перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності.

Відповідно до закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» передбачено Дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) (для здійснення промислового рибальства, дослідного вилову), що видається відповідно до вимог Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

Науковий аналіз змісту наведених законодавчих актів дозволяє стверджувати, що лише наявність документів дозвільного характеру на промислове рибальство надає суб'єкту господарювання право доступу до використання водних біоресурсів на рибогосподарських водних об'єктах. Тому здійснення промислового рибальства не передбачає одержання суб'єктом господарювання правовстановлюючих документів на оренду водного об'єкта та земельної ділянки під ним.

На основі проведеного наукового аналізу і тлумачення норм законів України «Про аквакультуру», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», ВК України можна зробити наступні висновки.

Висновки. По-перше, слід розрізняти користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами), землями водного фонду, з одного боку, та використання водних біоресурсів як окремих об'єктів, з іншого боку.

Користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами) та землями водного фонду здійснюється при здійсненні господарської діяльності в сфері аквакультури, крім використання водосховищ комплексного призначення. При здійсненні аквакультури у акваторіях (водного простору) внутрішніх морських вод, акваторія територіального моря, виключної (морської) економічної зони України не передбачено правових підстав для оформлення права оренди на акваторії та земельних ділянок під ними.

По-друге, водні біоресурси можливо використовувати без одночасного користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами) та землями водного фонду. Передусім, при реалізації загального водокористування громадянами у формі любительського та спортивного рибальства (ст. 47 Водного кодексу України), а також при здійсненні промислового рибальства, відповідно до Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

При цьому, для здійснення любительського, спортивного та промислового рибальства, немає потреби та правових підстав для оформлення права користування земельною ділянкою та водного об'єкта, у якому відбувається використання водних біоресурсів. У випадку промислового рибальства необхідним є отримання дозвільних документів для здійснення промислового рибальства, яким є Дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) (для здійснення промислового рибальства, дослідного вилову).

По-третє, водосховища комплексного призначення можуть використовуватися для цілей аквакультури і для цілей промислового рибальства. При чому, водосховища комплексного призначення відповідно до статті 51 Водного кодексу України у користування на умовах оренди не передаються. Це пов'язано із можливою різновекторною метою використання водосховищ комплексного призначення відповідно до його паспорта, що може здійснюватися різними суб'єктами.

Виходячи з аналізу статті 6 Закону України «Про аквакультуру» риборозведення у водосховищах комплексного призначення можуть здійснювати виключно підприємства, установи та організації державної або комунальної власності, створені об'єкти аквакультури є об'єктами права державної або комунальної власності. Тому, при здійсненні промислового рибальства на водосховищах комплексного призначення відбувається вилов риби, який є об'єктом державної та комунальної власності на підставі дозвільних документів. Оскільки водосховища комплексного призначення не можуть передаватися в оренду, відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону «Про аквакультуру» вирощені водні біоресурси у водних об'єктах комплексного призначення не будуть об'єктами приватної власності.

В свою чергу, держава отримує прибуток через надання дозволів на промислове рибальство. Відтак суб'єкти промислового рибальства зможуть отримати прибуток без набуття таких об'єктів в оренду при реалізації виловленої продукції, вирощеної у водосховищах комплексного призначення.

Застування чіткого тлумачення нормативно-парового регулювання господарської діяльності в сфері аквакультури та промислового рибальства дозволяє уникнути в подальшому судових спорів між органами влади та суб'єктами господарювання та створює правову визначеність для суб'єктів господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Круговий С.В. Правове регулювання охорони водних об'єктів при здійсненні рибогосподарської діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага*. Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 80. С. 349–354. Бібліогр.: с. 353-354 (14 назв). URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297131/290053>.
2. Оверковська Т. Правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 122–126.
3. Кожура Л. Особливості правового регулювання сфери аквакультури в Україні. *Юридичний вісник* 2021. № 1.
4. Чепак А.О. Правові засади використання та охорони водопокритих земельних ділянок для риборозведення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. ун-т. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 180 с.
5. Чепак А.О. Про деякі питання розвитку правовідносин у сфері використання та охорони водопокритих земельних ділянок для риборозведення. *Теоретичні та практичні проблеми земельної реформи в Україні: зб. наук. пр. за матеріалами круглого столу*. 15 лист. 2019 р. Харків: НДІ ПЗІР НАПрНУ. 2019. С. 152–157.
6. Шабанов Р.І. Правове регулювання оренди водних об'єктів для аквакультур: природоохоронний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право / Ужгород. нац. ун-т, юрид. ф-т. Ужгород: УжНУ*, 2017. Вип. 44 (1). С. 161–164.
7. Шовкун Ю. Правове регулювання рибництва в Україні. Автореф.дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. К., 2016. НУБіП.